

« Α Μ Α Λ Θ Ε Ι Α »

ΜΗΝΙΑΙΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ - ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΝΟΜΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

ΣΤΕΡΓΙΟΥ Γ. ΣΠΑΝΑΚΗ

Σ Η Τ Ε Ι Α

Η ΧΩΡΑ ΤΩΝ ΕΤΕΟΚΡΗΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΟΡΝΑΡΩΝ

ΑΝΑΤΥΠΟΝ ΕΚ ΤΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ ΜΑΡΤΙΟΥ - ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1971

ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΡΗΤΗΣ
1971

$\frac{111}{63} B$

ΣΗΤΕΙΑ
Η ΠΟΛΙΣ ΤΩΝ ΕΤΕΟΚΡΗΤΩΝ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΟΡΝΑΡΩΝ

ΤΩΝ ΚΟΡΝΑΡΩΝ

"ΒΙΚΕΛΑΙΑ"

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

ΑΔΕ. Αρ(μ. βιβλ.) Ελεγχ. 25215

Αρ(μ. Τεύχους) _____

Προσχητ. _____

ΤΙΜΗΤΙΚΟ ΑΝΤΙΤΥΠΟ
ΤΟΥ Κ. Βουγιαζ Ριζοπού

III

« Α Μ Α Λ Θ Ε Ι Α »
ΔΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ - ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΝΟΜΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

ΣΤΕΡΓΙΟΥ Γ. ΣΠΑΝΑΚΗ

Σ Η Τ Ε Ι Α
Η ΧΩΡΑ ΤΩΝ ΕΤΕΟΚΡΗΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΟΡΝΑΡΩΝ

S371

ΑΝΑΤΥΠΟΝ ΕΚ ΤΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ ΜΑΡΤΙΟΥ - ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1971

ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΡΗΤΗΣ
1971

Ἡ Σητεία μὲ τὰ ψηλὰ βουνά της καὶ τὰ ἐκτεταμένα ἀκρογιάλια της; σ' ὅλες τὶς θάλασσες ποὺ τὴν τριγυρίζουν, μὲ τὸ μοναδικὸ σ' ὁλόκληρῃ τὴν Εὐρώπῃ δάσος τῶν φοινίκων, σπάνιο ἀκόμη καὶ στὴν πατρίδα τους τὴν Ἀφρική, εἶναι ἓνα προνομιοῦχο κομμάτι τῆς Κρήτης καὶ ὁλόκληρης τῆς Ἑλλάδας ἀπὸ τὴν ἀπώτατη ἀρχαιότητα. Ὅταν ἡ Εὐρώπη κατοικοῦνταν ἀπὸ ἡμιάγριες φυλὲς ἡ Κρήτη καὶ εἰδικὰ ἡ Σητεία εἶχε ἀναπτύξει σημαντικὸ πολιτισμό. Δὲν ὑπάρχει ἄλλο μέρος ποὺ νὰ συγκεντρώνει τόσα λείψανα ἀρχαιοτάτων οἰκισμῶν τῶν πρώτων οἰκιστῶν τοῦ νησιοῦ μας σὰν τὴ Σητεία. Ἡ ἀρχαιολόγος Teresa Wroncka ἔχει δημοσιεύσει στὸ Bulletin de Correspondance Hellenique, τόμ. 83 τὸ 1959 ἓνα ἀρχαιολογικὸ χάρτη τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς Σητείας στὸν ὁποῖο σημειώνει τοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους τῆς περιοχῆς. Δὲν ὑπάρχει χωριὸ ἀπὸ τὰ σημερινὰ ποὺ νὰ μὴν κατοικοῦνταν ἀπὸ τὴν ἀρχαιοτάτη ἐποχὴ, ὅπως μαρτυροῦν καὶ τὰ πολλὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα. Στὸ μοναδικὸ μουσεῖο τοῦ Μινωικοῦ Πολιτισμοῦ τοῦ Ἡρακλείου ἡ Σητεία ἀντιπροσωπεύεται μὲ πλουσιότατα, ποικίλα καὶ σπουδαιότατα ἀντικείμενα. Τὰ μεγίστου ἀρχαιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος εὐρήματα τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου ἐκτίθενται σὲ ἰδιαίτερη αἴθουσα.

Ἡ ἀνατολικὴ αὐτὴ ἄκρη τῆς Κρήτης ὑπῆρξε ἡ θύρα ἀπὸ τὴν ὁποία μπῆκε στὴν Κρήτη ὁ ἀρχαιοτάτος ἐκεῖνος πολιτισμός. Καὶ αὐτὰ τὰ ὀνόματα πολλῶν ἀπὸ τὰ σημερινὰ χωριά τῆς Σητείας — τὰ ὁποῖα ἀνιστόρητοι κοινοτάρχες ἀλλάσσουν δυστυχῶς μὲ ἄλλα ὀνόματα, ποὺ δὲν ἔχουν καμμιὰ σχέση μὲ τὴν ἀρχαιοτάτη ἱστορία τοῦ χωριοῦ των — ὅπως τὰ Ζάκρος, Ζίρος, (Σ)ίτανος, Λάστρος, Ζοῦ (ἀπὸ τὸ σοῦ ποὺ σημαίνει νερό), Χαμέζι, Λιθίνες Χαμέτουλο, Λαμνόνι, Πραισὸς κλπ. φωνάζουν μονάχα τους τὴν προελληνικὴ καταγωγὴ τους, γιατί ὑπῆρξαν στὴν ἀπώτατη ἐκείνη ἀρχαιότητα ἀπὸ τοὺς πρώτους οἰκισμοὺς κοινωνικῆς ζωῆς τῶν προϊστορικῶν κατοίκων αὐτοῦ τοῦ τόπου, ὅταν ἄλλοι λαοὶ ζοῦσαν ἀκόμη στὶς σπηλιές.

Ἡ Ζάκρος ἦταν γνωστὴ στοὺς πρώτους ἐπιστήμονες ἀρχαιολόγους ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα μας. Τὸ 1901 ὁ Ἀγγλὸς ἀρχαιολόγος Hogarth, ἀνέσκαψε μερικὰ σπίτια τῆς ἀρχαίας πολιτείας, ἀλλὰ δὲν ἐφαντάστηκε ὅτι ἐκεῖ δίπλα του ἦταν σκεπασμένο ἀπὸ τὴ σκόνῃ τῶν αἰώνων ἓνα πολυτελέστατο ἀνάκτορο, μὲ πλούσιους θησαυροὺς μεγάλης ἀρχαιολογικῆς ἀξίας, ὅπως ἀπέδειξε ὕστερα ἀπὸ μισὸ αἰῶνα ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη τοῦ Νικολάου Πλάτωνα. Ἦδη στὸ τέλος τοῦ περασμένου αἰῶνα οἱ Ἴταλοὶ ἀρχαιολόγοι Halbherr καὶ Mariani εἶχαν διαπιστώσει, ὅτι στὴν περιοχὴ τῆς Κάτω Ζάκρου ἦταν μιὰ μεγάλη πολιτεία ἀπὸ τὶς

ἀρχαιότερες τῆς Κρήτης, ἀγνωστη στοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, ἀφοῦ δὲν τὴν ἀναφέρει κανένας. Ἡ περιοχή εἶχε φαίνεται ἐγκαταλειφθεῖ ἀφοῦ δὲν ἀναφέρεται χωρὶς Ζάκρος σὲ καμμιά βενετσάνικη ἀπογραφὴ, οὔτε στὴν ἀπογραφὴ τῶν Τούρκων τοῦ 1671, καὶ τὸ ὄνομα Ζάκρος σωζόταν, ὥς φαίνεται, σὰν τοπωνύμιο καὶ δόθηκε στὸ νέο συνοικισμό, ποὺ κτίστηκε πιθανότατα στὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας. Ὅμως σὲ σχεδιάγραμμα τοῦ 1630 τῆς περιοχῆς τὸ ποτάμι ποὺ χύνεται ἐκεῖ ὀνομάζεται Ζάκρος (Xacro), καὶ στὴν παραλία δὲν ὑπῆρχε τότε κανένα οἶκημα¹.

Ἡ πολυτέλεια τοῦ ἀνακτόρου, ἡ ἔκτασή του, ἡ δαιδαλώδης ἀρχιτεκτονικὴ του, ὅμοιο σὲ γενικὲς γραμμὲς μὲ τὰ ἄλλα γνωστὰ μινωικὰ ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ, τῆς Φαιστοῦ καὶ τῶν Μαλίων, πιστοποιοῦν, ὅτι ἡ Ζάκρος ὑπῆρξε μιὰ μεγάλη καὶ σπουδαία πολιτεία, ἀνάλογη μὲ τὴν Κνωσό, τὴ Φαιστὸ καὶ τὰ Μάλια. Ἀλλὰ ἐπειδὴ στὴν ἄγονο περιοχή τῆς Ζάκρου δὲν ὑπάρχουν τὰ πλούσια ἐδάφη τῆς Κνωσοῦ, τῆς Φαιστοῦ καὶ τῶν Μαλίων πρέπει νὰ συμπεράνομε, ὅτι ἡ Ζάκρος ἦταν μιὰ ἐμποροβιοτεχνικὴ πολιτεία, ποὺ ἀποκτοῦσε τὸν πλοῦτο της ἀπὸ τὸ ἐμπόριό της μὲ τὰ λιμάνια τῶν ἀνατολικῶν ἀκτῶν τῆς Μεσογείου. Ἡ Ζάκρος ὑπῆρξε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τὸ κυριότερο λιμάνι ἐπικοινωνίας τῆς Κρήτης μὲ τὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴν Αἴγυπτο. Αὐτὸ μᾶς θυμίζει μιὰ ἄλλη περίπτωση παρόμοια σὲ νεότερους χρόνους. Τῆς Χώρας τῶν Σφακιῶν. Καὶ τὰ Σφακιά, παρ' ὅλο ποὺ ἡ περιοχή τους εἶναι ἄγονη καὶ φτωχότατη σὲ προϊόντα, τὸν 17 αἰῶνα ἦταν τὸ πλουσιότερο μέρος τῆς Κρήτης καὶ οἱ Σφακιανοὶ ζοῦσαν πρὸς πλοῦσια καὶ πρὸς πολιτισμένα ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους Κρητικούς, χάρις στὸν ἐμπορικὸ τους στόλο, ποὺ ὄργωνε τὶς θάλασσες καὶ ἐπικοινωνοῦσε μὲ τὸν τότε πολιτισμένο κόσμο ἀποκομίζοντας πλούτη.

Τὸ λιμανάκι τῆς Ζάκρου τοὺς μινωικοὺς χρόνους ὑπῆρξε κέντρο ἐμπορικὸ καὶ σπουδαῖος ἐνδιάμεσος διαμετακομιστικὸς σταθμὸς μεταξὺ Κρήτης καὶ Ἀνατολῆς. Ἐκεῖ συγκεντρώνονταν τὰ διάφορα ἐμπορεύματα ποὺ ἔφερναν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο καὶ τὶς ἄλλες χώρες τῆς Ἀνατολῆς, γιὰ νὰ τὰ διοχετεύσουν στὰ ἄλλα κέντρα τῆς Μινωικῆς Κρήτης.

Ἄλλο σπουδαῖο κέντρο τῆς Πρωτομινωικῆς, Μεσομινωικῆς καὶ Ὑστερομινωικῆς ἐποχῆς στὴ Σητεία ἦταν ὁ Μόχλος ἢ Μοῦφλος, ὅπως ἀναφέρεται στοὺς βενετσάνικους χάρτες. Οἱ ἀνασκαφὲς ποὺ ἔκανε τὸ 1908 ὁ ἀμερικανὸς ἀρχαιολόγος Seager ἀπεκάλυψαν σπουδαιότατο ναυτικὸ καὶ ἐμπορικὸ οἰκισμό, μὲ οἰκονομικὴ ἀνθιση, ἀπὸ τὶς ἐμπορικὲς σχέσεις ποὺ εἶχε μὲ τὰ λιμάνια τῆς Ἀνατολῆς. Τὸ σημερινὸ νησάκι μὲ τὸ ἐκκλησάκι τοῦ Ἀγίου Νικολάου ἀρχικὰ ἦταν ἐνωμένο μὲ τὴν ἀπέναντι παραλία καὶ ἐσχημάτιζε δυὸ λιμάνια ποὺ χρησιμοποιούνταν ἀνάλογα μὲ τὸν ἄνεμο, πότε τὸ ἓνα καὶ πότε τὸ ἄλλο. Λιμενικὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης παρατηρήθηκαν στὸ βυθὸ τῆς θάλασσας. Ὅπως εἶναι γνωστὸ ἡ ἀνατολικὴ Κρήτη ἔχει ὑποστῇ καθίζηση ἐνῶ ἡ Δυτικὴ ἀνυψώθηκε 4 - 6 μ.

¹) Βλ. Στέργ. Σπανάκη, Μνημεῖα Κρητ. Ἱστορίας, τόμ. V, πίν. 35.

Ύστερα από την κατάκτηση τής Κρήτης από τους Δωριείς τόν 12. αιώνα π. Χ. οί κάτοικοι, οί 'Ετεοκρητες, κατέφυγαν στην 'Ανατολική Κρήτη, όπου διατήρησαν τή θρησκεία τους, τὰ ἥθη τους και τή σχετική ἐλευθερία τους. 'Ο 'Ομηρος τους ἀποκαλεῖ *μεγαλήτορες*, δηλαδή μεγαλόψυχους, ἐπίθετο πού ἐδιδόταν στοὺς ἥρωες. Τὸ μεγαλύτερο κέντρο τών γνήσιων ἐκείνων Κρητικῶν ἦταν, ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ *Πραισός*. 'Η ἐτεοκρητική Πραισός ἦταν ὄχι μακριὰ ἀπὸ τὰ ἐρείπια πού βλέπουμε σήμερα ἀνάμεσα στοὺς δυὸ βραχίονες *Καλαμαύκη* καὶ *Παντέλη* τοῦ ποταμοῦ *Στόμιον*. 'Η ἀρχαιότερη ἐκείνη Πραισός καταστράφηκε καὶ οἱ τελευταῖοι ἀπόγονοι τών 'Ετεοκρήτων μαζί με τοὺς Δωριεῖς ἀποίκους ἔκτισαν τὴ νεότερη Πραισὸ τών ιστορικῶν χρόνων, πάνω στοὺς τρεῖς λόφους, ἀκροπόλεις τοὺς ὀνομάζει ὁ ἰταλὸς ἀρχαιολόγος Halbherr, ὁ πρῶτος πού ἔκαμε ἀνασκαφὴ ἐκεῖ.

Τὸ κράτος τῆς Πραισοῦ καταλάμβανε ἐλόκληρη τὴ σημερινὴ ἐπαρχία, τὴ λεγόμενη *'Ετεοκρητικὴ Χερσόνησο* ἢ *Χερσόνησο τών Πραισίων*, ἐκτὸς τῆς χώρας τῆς 'Ιτάνου. Λιμάνι τῆς εἶχε τὴν *'Ητεία* στὴ βόρεια θάλασσα καὶ τὴν πόλη *Στήλαι* στὴ νότια.

Τὸ πολίτευμα τῆς ἐλληνικῆς - γεωμετρικῆς Πραισοῦ ἦταν δημοκρατικό, με ὄργανα τοὺς κόσμους, τὴ γερουσία, τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Δήμου. Τὰ νομίσματά τῆς εἶχαν τὸν Δία καθισμένο στὸ θρόνο, ἢ τὸν 'Ηρακλῆ, ἢ τὸν 'Απόλλωνα ἢ τὴ Δήμητρα καὶ τὴ λέξη *Πραισίων*.

'Η Πραισὸς ἦταν ἀνεξάρτητη μέχρι τὸ 145 π. Χ. Πολλὰ χρόνια βρισκόταν σὲ πόλεμο με τὴν 'Ιεράπυτνα πού ἦταν δωρική καὶ στὸ τέλος οἱ 'Ιεραπύτινιοι ἐνίκησαν τοὺς Πραισίους καὶ καταστρέψαν τελείως τὴν Πραισὸ. Οἱ Πραισῖοι πού γλύτωσαν, διασκορπίστηκαν στοὺς συνοικισμοὺς τῆς βόρειας Σητείας.

'Αλλη σπουδαία πολιτεία ἦταν ἡ *'Ιτανος*, ἡ λεγόμενη *'Ερημούπολη*, λίγο βορειότερα ἀπὸ τὸ φοινικοδάσος Βάϊ. 'Η *'Ιτανος* ὑπῆρχε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τών 'Ετεοκρήτων. 'Ο Στέφανος Βυζάντιος ἀναφέρει ὅτι ἦταν ἀποικία τών Φοινίκων, πού ἀσχολοῦνταν με τὴν ἀλιείαν καὶ τὴ βιομηχανία τῆς πορφύρας, τὴν ὑαλουργία καὶ τὴν ὑφαντουργία. Γεγονὸς εἶναι ὅτι ὑπῆρξε βιομηχανική καὶ ἐμπορική πολιτεία καὶ εἶχε ἀποκτήσει πλοῦτο πού ὑποκίνησε τὴ ζήλεια καὶ τὴν ἐχθρότητα τῆς γειτονικῆς τῆς πόλης *Δραγμὸς* (Παλαίκαστρο). Εἶχε λαμπροὺς καὶ μεγαλοπρεπεῖς ναοὺς, ὡς τῆς Πολιάδος 'Αθηνᾶς, καὶ σὰν ναυτικὴ πολιτεία εἶχε στὰ νομίσματά τῆς τρίαίνες, ψάρια, τρίτωνες.

'Ιτάνιος ἦταν ὁ Κορόβιος πού ἀναφέρει ὁ 'Ηρόδοτος, ψαρῆς πορφύρας, πού γνώριζε τὴν Λιβύη ὅπου ψάρευε, καὶ ὁδήγησε ἐκεῖ τοὺς Θηραίους, ὅπου ἔκτισαν τὴν Κυρήνη τὸ 630 π. Χ. σύμφωνα με χρησμὸ τῆς Πυθίας. Καταστράφηκε τὸν 9. αἰώνα μ.Χ. ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς ἢ ἴσως ἀπὸ τὸ σεισμὸ τοῦ 795 μ.Χ.

Σύμφωνα με ἀνακοίνωση τῆς Luigia Achillea Stella², καθηγήτριας τῆς

² Luigia Achillea Stella, Testimonianze di Santuari cretesi in testi pnoissii in linear B, Πρακτικά Β' Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, τόμ. Α', σ. 253.

ἀρχαίας Ἑλληνικῆς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Τεργέστης, στὸ Β' Κρητολογικὸ Συνέδριο, στὰ μινωικὰ κείμενα τῆς Β γραμμικῆς γραφῆς ἀναφέρεται ὅτι τὸν Κάβο Σίδερο ὑπῆρχε λατρεία τῶν Θεῶν τῶν Ἀνέμων στοὺς ὁποίους οἱ ναυτιλλόμενοι προσέφεραν θυσίες.

Ἄλλη προϊστορικὴ πολιτεία ἦταν στὴν περιοχή τοῦ σημερινοῦ Παλαϊκάστρου. Τὸ ὄνομά της δὲν εἶναι γνωστό. Μερικοὶ ὑποθέτουν πὼς λεγόταν *Δραγμός*. Στὴν περιοχή της ἦταν τὸ σπουδαῖο καὶ πλούσιο ἱερὸ τοῦ Διὸς. Ἡ θέσις της ἦταν στὸ Ρουσολάκκο, ποὺ στὴν ἀρχαιότητα ἀναφέρεται μὲ τὸ ὄνομα *Ἐλεία Χώρα*, ἀπὸ τὰ ἔλη ποὺ ἦταν ἐκεῖ. Μέσα στὸ βάλτο αὐτὸ ὁ Ἀγγλος ἀρχαιολόγος R. C. Bosanquet³ ἀποκάλυψε τὸ 1902 μερικὲς συνοικίες τῆς ἀρχαίας πολιτείας, ὡς καὶ λείψανα τοῦ ναοῦ, ὅπου βρέθηκε ὁ βωμός, πήλινες πλάκες ἀπὸ τὴ στέγη τοῦ ναοῦ μὲ πολεμικὰ ἄρματα, χάλκινες ἀσπίδες, ἓνα λιοντάρι ἀπὸ πηλό, ποὺ μαρτυρεῖ τὴν ἐπιβίωση τῆς λατρείας τῆς Ρέας, καὶ τὸ σπουδαιότερο ὁ Ὑμνος πρὸς τὸν Κρηταγενῆ Δία, γραμμένος σὲ πλάκα, ποὺ τὴν εἶχαν σπάσει σὲ πολλὰ κομμάτια καὶ τὰ εἶχαν σκορπίσει, πιθανὸν κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους. Τὸν ὕμνο αὐτὸ ἐψάλλε χορὸς ἀσπιδοφόρων νέων, ποὺ μιμοῦνταν τοὺς Κουρήτες⁴. Τὰ στρατεύματα κατοχῆς καταστρέψαν δυστυχῶς τὴν ἀνασκαφή.

Ἄλλη ἀρχαία πολιτεία ἦταν ἡ *Ἡτις* ἢ *Ἡτεία*, ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχεται, ὅπως εἶναι γνωστό, τὸ σημερινὸ ὄνομα Σητεία. Ἡ θέσις τῆς Ἡτείας ἀμφισβητεῖται. Μερικοὶ ἔχουν τὴν γνώμη ὅτι ἦταν στὴ θέσις τῆς σημερινῆς. Ἄλλοι, ὁ Ἀγγλος ἀρχαιολόγος Bosanquet, τὴν τοποθετοῦν ἐκεῖ ποὺ εἶναι σήμερα ὁ συνοικισμὸς *Πετρά*. Ἄλλοι ὑποστηρίζουν ὅτι ἦταν δυὸ πόλεις. Ἡ μιὰ μὲ τὸ ὄνομα *Σηταία* καὶ οἱ κάτοικοί της *Σηταῖται*, τοὺς ὁποίους ὁ γλωσσολόγος Γεώργιος Χατζηδάκης σχετίζει μὲ τοὺς *Χεταίους* τῆς Γραφῆς, καὶ τοὺς θεωρεῖ ὡς τοὺς πρῶτους κατοίκους τῆς Κρήτης. Ἡ Σηταία ἦταν στὸ συνοικισμὸ *Πετρά* καὶ ἡ Ἡτεία στὴ θέσις τῆς σημερινῆς Σητείας. Τὴ γνώμη αὕτη ἀποδέχεται καὶ ὁ ἱστορικὸς τῆς Σητείας Ἀγγελάκης⁵.

Ὁ τύπος Σητεία ὑπάρχει ἀπὸ τὴν πρώτη Βυζαντινὴ περίοδο ἀφοῦ ἀναφέρεται ὁ ἐπίσκοπος Σητείας ἀπὸ τὸ 731 μ. Χ.⁶. Ἡ πόλις Σητεία ἐξακολούθησε νὰ ὑπάρχει μέχρι τὴν ἀραβικὴ κατάκτηση, ὁπότε καταστράφηκε.

Τέκνον τῆς Σητείας ἦταν ὁ *Μύσων*, ἓνας ἀπὸ τοὺς Ἑπτὰ Σοφοὺς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας, ἀνδρῶν σωφρονέστατος πάντων. Ὁ Μύσων ὑπεστήριξε, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀναζητοῦμε ἀπὸ τοὺς λόγους τὰ πράγματα ἀλλὰ ἀπὸ τὰ πράγματα τοὺς λόγους, γιατί πρῶτα ὑπῆρξαν τὰ πράγματα καὶ ἔπειτα οἱ λόγοι. Ὁ ἀείμνηστος

³) R. C. Bosanquet, Excavations at Palaikastro, BSA, vol. IX, 1902, p. 286 ἐξ. καὶ R. M. Dawkins, Excavations at Palaikastro, BSA, vol. IX, p. 290 ἐξ.

⁴) Βλ. τὸ ἀποκατασταθὲν κείμενο Gielber Murray-Nix. Πλάτωνος, στὸ περιοδ. «Μύσων» τόμ. Γ' σ. 93 ἐξ. καὶ Ἀνδρ. Λογκάκη, Ὑμνος πρὸς Δικταῖον Δία, «Ἀμάλθεια», Β' σ. 33.

⁵) Βλ. Ἐμμ. Ἀγγελάκη, Σητειακά, τόμ. Α' σελ. 1.

⁶) Βλ. Γεωρ. Κοινιδάκη, Αἱ ἐπισκοπαὶ τῆς Κρήτης μέχρι καὶ τοῦ Ι' αἰῶνος, «Κρητ. Χρονικά» Ζ', σ. 462 ἐξ., πίν. Β'.

Καταπότης, τιμώντας τόν σοφό τῆς Σητείας, ἔδωσε τò ὄνομά του στό πραγματικά σοφό περιοδικό, πού ἐξέδιδε καί ἐκεῖνος μέ ἀτομικές δαπάνες, γιά νά ἱκανοποιήσει τò πάθος του πρὸς τὴν πατρίο ἱστορία.

Ἀλλὰ ἄς ἔλθομε σὲ νεότερους χρόνους. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἀνάκτηση τῆς Κρήτης ἀπὸ τὸ Νικηφόρο Φωκά ἡ Σητεία κατοικήθηκε καί πάλι, ἀφοῦ στὸ Τακτικὸν τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου τὸ 980 ἀναφέρεται ἐπίσκοπος Σητείας⁷. Ἡ ἐπισκοπὴ Σητείας διατηρήθηκε μέχρι τὸ 1571 ὁπότε συγχωνεύτηκε μέ τὴν ἐπισκοπὴ Ἱεράπετρας. Φυσικὰ ἀνῆκε στὴ Λατινικὴ Ἐκκλησία ὅπως καί ὅλες οἱ ἄλλες ἐπισκοπές τῆς Κρήτης. Κατὰ τὴν Τουρκοκρατία ἀνασυνεστήθηκε καί διατηρήθηκε ὁρθόδοξος καί αὐτοτελής μέχρι τὸ 1832, ὁπότε ἐνώθηκε πάλι μέ τὴν ἐπισκοπὴ Ἱεράπετρας καί ἔκτοτε μέχρι σήμερα ἀποκαλεῖται *Ἱερᾶς καί Σητείας*. Ἡ περιφέρεια τῆς ἐπισκοπῆς εἶχε τὸ 1583 ὁρθόδοξους παπάδες 166, ὅπως ἀναφέρει ὁ Καστροφύλακας.

Τῇ Β' Βυζαντινῇ περίοδῳ ἡ *τοῦρμα Σητείας* ἀποτελοῦσε ἐνιαία διοικητικὴ περιφέρεια μέ τὶς τοῦρμες Γεράπετρας, Μεραμπέλου καί Λασιθίου, ὅπως καί σήμερα ἀποτελοῦν τὸ νομὸ τοῦ Λασιθιοῦ. Ἡ διοικητικὴ αὕτὴ κατάσταση διατηρήθηκε τὰ πρῶτα χρόνια τῆς Βενετοκρατίας καί ὀνομάστηκε *Sestiere di Cannapregio*, ὄνομα μιᾶς συνοικίας τῆς Βενετίας. Τὸν 14. αἰῶνα ἡ διοικητικὴ διαίρεση τῆς Κρήτης ἄλλαξε καί τότε ἡ Σητεία μέ τὴ Γεράπετρα ἀποτελέσαν ἰδιαίτερη διοικητικὴ περιφέρεια, τὸ *Territorio di Sitia*, μέ ἔδρα τὴν πόλιν τῆς Σητείας. Τὸ Μεραμπέλλο καί τὸ Λασιθί πῆγαν διοικητικὰ στὸ Χάντακα⁸.

Ἐδῶ ὑπῆρχε τὸ φρούριο, τὸ καστέλο, ὅπου εἶχε τὴν ἔδρα του ὁ καστελάνος, καί κατοικοῦσε καί ἡ φρουρά. Στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ καστέλου ἦταν ὁ *βοῦργος*, δηλαδή ὁ συνοικισμὸς τῶν πολιτῶν, ἐμπόρων, ἐπαγγελματιῶν, ἐργατῶν, ἀπροστάτευτοι ἀπὸ ἐπιδρομὲς τῶν κουρσάρων. Τὸ ζήτημα τῆς ἀσφάλειας τῶν κατοίκων σὲ περίπτωσι τουρκικῆς ἐπίθεσης ἀπασχόλησε πολλὰ φορὲς τὴ βενετικὴ διοίκηση, ἡ ὁποία σκεφτόταν νὰ μεταφέρει τοὺς κατοίκους σὲ περίπτωσι ἀνάγκης στὸ *Λιόπετρο*.

Οἱ κάτοικοι τῆς Σητείας ἦταν πάντοτε εἰρηνόφιλοι. Ἀλλὰ τὴν ἐπανάστασι τοῦ Ἀγίου Τίτου τὸ 1363 πέρασε ἀπ' ἐδῶ ὁ βενετσάνικος στόλος, πού συνόδευε ἐμπορικὰ πλοῖα, πού ταξίδευαν στὴν Αἴγυπτο καί στὴν Κύπρο, μέ τὴν πρόφασι νὰ πάρουν νερό. Οἱ κάτοικοι ἀρνήθηκαν νὰ τοὺς δώσουν. Οἱ ναῦτες ἐπιτεθῆκαν καί οἱ Σητεῖοι σκότωσαν τοὺς περισσότερους καί τοὺς ὑπόλοιπους ἐπνίξαν μαζί μέ τὰ καράβια τους. Ὅσα γλύτωσαν ἔφυγαν σὲ ἄθλια κατάστασι.

Τὸ 1538 ὁ τρομερὸς κουρσάρος Χαϊρεντίν Μπαρμπαρόσα ἐρήμωσε κυριολεκτικὰ τὴ Σητεία, ἀνοχύρωτη καί ἀγυπεράσπιστη ὅπως ἦταν, καί ἀπὸ τότε ἐγκαταλήφτηκε. Τὸ φρούριο ἔμεινε. Μὰ δὲν ἤθελε κανεὶς νὰ κατοικήσει ἐκεῖ, παρ'

⁷) Βλ. Γεο. Κονιδάρη, ὁ. π. πίν. Β'.

⁸) Βλ. Στ. Σπανάκη, Στατιστικὲς εἰδήσεις περὶ Κρήτης τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰῶνα, «Κρητ. Χρον.» IB' 321 ἐξ.

ὅλο πὺν οἱ Κορνάροι, οἱ κυριότεροι φεουδάρχες τῆς Σητείας, τοὺς παραχωροῦσαν κτήματα νὰ καλλιεργοῦν μὲ τοὺς καλύτερους ὄρους.

Τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Βενετοκρατίας ἡ Σητεία συνοικίστηκε καὶ πάλι. Ἐξὶ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν εἰσβολὴ τῶν Τούρκων, τὸ 1639, ἡ φρουρὰ τῆς Σητείας ἀποτελοῦνταν ἀπὸ 25 στρατιῶτες, 200 τουφεκοφόρους καὶ δυὸ ἴλες ἱππικοῦ. Ἀλλὰ ὁ Γενικὸς Προβλεπτής Isepo Cíntran — πὺν τὴν ἔκθεσὴ τοῦ δημοσίεψα τελευταῖα στὰ «Κρητικὰ Χρονικὰ»⁹ — ἀναφέρει ὅτι ἡ Σητεία δὲν εἶναι σὲ θέσῃ νὰ ἀμυνθεῖ καὶ προτείνει νὰ ἐγκαταλειφθεῖ καὶ νὰ μεταφερθοῦν οἱ κάτοικοι στὰ ὄχυρά φρούρια. Ὅπως καὶ ἔγινε.

ὁ Γενεράλης ἔστειλε κάτεργα εἰς τὴ Στεία
νὰ πάρουν ὅλο τὸ λαό, νὰ τὴν χαλοῦν μὲ βία
καὶ τὸ ρετούρη ἐπήρασι κι ὅλους μὲ πλείσια πίκρα
κι ἀφίκασι τὰ σπύθια τους τὰ πλούσια κι ἐδιαβῆκα
εἰς τὸ κακὸ πὺν πάθασι, ὅπὸν τὰ σπύθια καῖγαν
ὅσοι κι ἂν ἦτονε ἐκεῖ ἐδέρονονταν κι ἐκλαῖγαν
κι ἐγροῖκας θορήρους ἄμετρος, δαρμονὺς πολλοὺς νὰ κάνουν
τὴν γῆ τους νὰ φιλοῦσινε καὶ τὰ μαλλιά νὰ βγάνουν
τὴ χώρα νὰ ρημάσοσι καὶ τὰ περὶχωρά της,
τὰ ζῶα νὰ σκοτώνουσι, νὰ κόπτουν τὰ δεντρά της

Ἔτσι κλαίει ὁ Μπουνιαλῆς τὸ χαμὸ τῆς Σητείας¹⁰.

Ἡ Σητεία ἐρημώθηκε γιὰ δεύτερη φορὰ καὶ ἔπαψε νὰ ὑπάρχει δυὸ ὁλόκληρους αἰῶνες, μέχρι τὸ 1869. Τὸ 1845 πὺν τὴν ἐπισκέφτηκε ὁ Γάλλος γεωλόγος V. Raoulin¹¹ δὲν βρῆκε ἐδῶ τίποτε. Τὴν ἴδια περίπου χρονικὴ περίοδο τὴν ἐπισκέφτηκε καὶ ὁ Ἀγγλὸς πλοίαρχος Spratt, ὁ ὁποῖος τὴν βρῆκε σωρὸ ἐρείπων, ...now remains a heap of ruins, almost as they left it, never having been restored or inhabited by the Turks... (T. A. B. Spratt, *Travels and Researches in Crete*, London, 1865, vol. I, p. 160). Ἡ σημερινὴ πόλη εἶναι νέα. Συνοικίστηκε τὸ 1870 μὲ σχέδιο τοῦ Ἀβνὶ πασὰ καὶ γι' αὐτὸ οἱ Τούρκοι τὴν ὀνομάζαν Ἀβνιὲ καὶ ὀρίστηκε πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας. Οἱ πρῶτες οἰκοδομὲς ἦταν οἱ στρατιῶνες καὶ τὸ διοικητήριον. Τὸ 1897 τὴν πολιορκήσαν οἱ ἐπαναστάτες καὶ τὴν καταλάβαν τὰ στρατεύματα κατοχῆς, οἱ Γάλλοι. Ἐκτοτε ἐξελίσσεται ἀλματωδῶς καὶ σήμερα εἶναι ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ἀστικά κέντρα τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης.

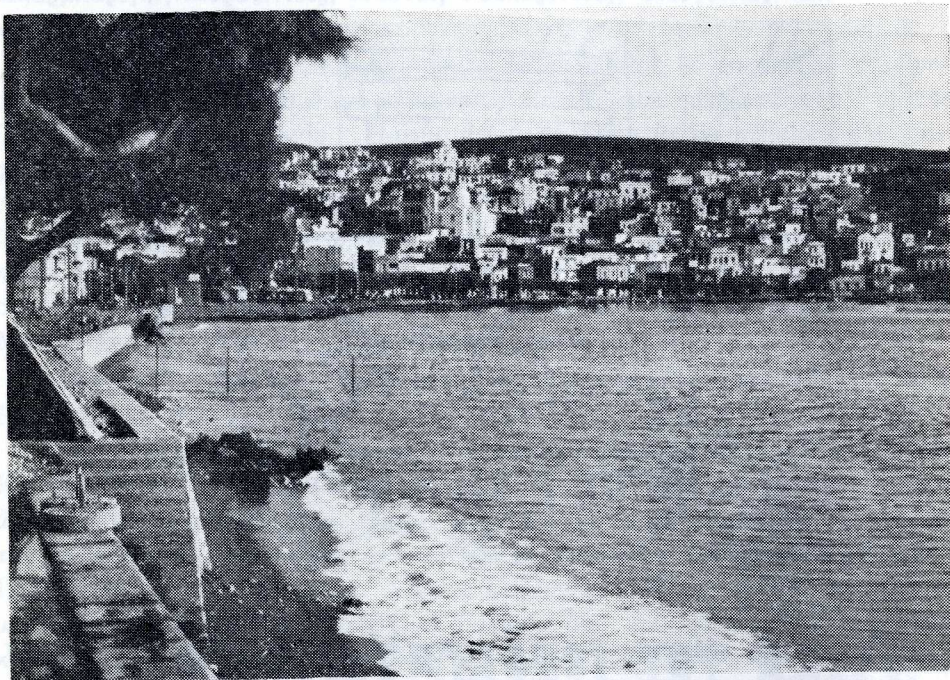
Ἡ ἐπαρχία τῆς Σητείας μὲ τὰ γόνιμα ἐδάφη της τὴν περίοδο τῆς Βενετοκρατίας ἤλκυσε τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀποίκων Βενετῶν, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐγκαταστάθηκαν ἐδῶ, ὅπως πιστοποιοῦν τὰ διάφορα παλάτια τους, πὺν σώζονται ἐρειπωμένα στὶς Λιθίνες, στὴν Ἑθιά κλπ.

⁹) Βλ. τόμ. ΚΑ', σ. 431.

¹⁰) Βλ. Μαρίνου Ζάνε Μπουνιαλῆ, ὁ Κρητικὸς Πόλεμος, ἔκδοσις Ἀγαθ. Ξηρουχάκη, Τεργέστη, 1908, σ. 248.

¹¹) Βλ. V. Raoulin, *Description Physique de l'île de Crète*, vol. I, p. 168.

Ἀπὸ τὶς σπουδαιότερες οἰκογένειες τῶν Βενετῶν ποὺ κατοίκησαν στὴ Σητεία ἦταν ἡ οἰκογένεια τῶν Κορνάρων, ἡ ὁποία καὶ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει περισσότερο, γιατί ἐτίμησε καὶ ἐδόξασε ὅλη τὴν Κρήτη ἀλλὰ εἰδικότερα τὴ Σητεία, καὶ λέγοντας σήμερα Σητεία ἀμέσως τρέχει ἡ σκέψη μας στὸν ποιητὴ τοῦ σπουδαιότερου νεοελληνικοῦ ἔπους, τὸν Βιτσέντζο Κορνάρο.

Ἡ Σητεία ὅπως εἶναι σήμερα.

Γιὰ τὸ ὄνομα τοῦ ποιητῆ καὶ τὸν τόπο ποὺ γεννήθηκε δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ἀφοῦ ὁ ἴδιος τὸ ἀναφέρει στὸ τέλος τοῦ μεγάλου ἔργου του:

Βιτσέντζος εἶν' ὁ ποιητής, καὶ στὴ γενιὰ Κορνάρος....

Στὴ Στεῖαν ἐγεννήθηκε, στὴ Στεῖαν ἀνεθράφη,

ἐκεῖα ἔκαμε καὶ ἐκόπιασε ἐτοῦτα ποὺ σᾶς γράφει.

Στὸ Κάστρον ἐπαντρεύτηκε σὰν ἀρμηνεύγει ἡ φύση

.

Σχετικὰ μὲ τὴν προσωπικότητα τοῦ Κορνάρου ἔχει χυθεῖ πολὺ μελάνι ἀπὸ πολλοὺς ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ θέμα. Ὁ ἀείμνηστος Ξανθουδίδης, ὁ ὁποῖος ἐπεξεργάστηκε τὴν γνωστὴ μνημειώδη ἔκδοση τοῦ ἔπους, ἀσχολήθηκε σὲ μακροσκελέστατη εἰσαγωγή πάνω στὸ θέμα αὐτό. Ἀλλὰ τὰ συμπεράσματά του δὲν πείθουν. Ὁ Ξανθουδίδης δὲν μπορεῖ νὰ πιστέψει, δὲν μπορεῖ νὰ χωρέσει τὸ μυαλό του, ὅτι ὁ ποιητὴς ἐνὸς τέτοιου ἔργου σὲ γλῶσσα βαθειὰ κρητικὴ, τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης, ἦταν δυνατόν νὰ εἶναι ἓνας βενετσάνος, μὴ Κρητικὸς. Καὶ καταλήγει νὰ πιστέψει, ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ Ἑρωτόκριτου ἦταν ἓνας Βιτσέντζος

Κορνάρος, πού βρήκε γραμμένο τὸ ὄνομά του σὲ μιὰ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἀγ. Ἀντωνίου στὴ Μυρσίνη, κοντὰ στὸ Μόχλο, τὸ ἔτος 1677, «ὁ ὁποῖος ἦταν Κρῆς γηγενὴς καὶ οὐχὶ Ἑνετὸς οὐδὲ ἑνετόφρων». Καὶ καταλήγει στὸν ἀφορισμό, ὅτι ὁ ποιητὴς «δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἐκ τῆς ἐπισήμου εὐγενοῦς ἑνετικῆς οἰκογενείας τῶν Κορνάρων, ἀφοῦ οὔτε οἱ χρόνοι, ἐν οἷς ἐκεῖνοι ἔζησαν οὔτε τὰ αἰσ-

Ὁ Βισσέντζος Κορνάρος γράφει τὸν Ἑρωτόκριτο, στὸ πολυτελέστατο γραφεῖο του, πού δείχνει τὴν οἰκονομικὴ του ἀνεση. Φανταστικὴ εἰκόνα ἀπὸ τὸν κώδικα Harley 5644 τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου.

θήματα τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας ταύτης συμβιβάζονται πρὸς τὴν ποίησιν τόσον μακροῦ καὶ γνησίως ἑλληνικοῦ ποιήματος καὶ πρὸς τὰ ἔθνικα αἰσθήματα, τὰ ἐν τῷ ποιήματι ὑποδηλούμενα».

Ὁ Ξανθουδίδης ὑποστήριξε πάντοτε, ὅτι καὶ ἐκεῖνοι πού ἔχουν σήμερα βενετσάνικα ἐπίθετα, ὅπως τὰ: Κορνάρος, Τριβιζάκης, Ρενιέρης, Δάνδολος-Δανδουλάκης, Γριμάνης κλπ. δὲν κατάγονται ἀπὸ τοὺς Βενετούς, ἀλλὰ οἱ πρόγονοί των ἦταν Ἕλληνες, πού καλλιεργοῦσαν τὰ κτήματα τῶν Βενετῶν φεουδαρχῶν καὶ «ἠρέσκοντο νὰ προσλαμβάνωσι καὶ νὰ ἀκούωσι εἰς τὸ ὄνομα τοῦ αὐθέντου Βενετοῦ».

Ἀλλὰ ἡ ἀποψη αὕτῃ τοῦ Ξανθουδίδη δὲν εἶναι σωστή, γιατί ὁ ἴδιος ὁ Γενικὸς Προβλεπτής Ἰάκωβος Φοσκαρίνι ἀναφέρει στὴν ἔκθεσή του τὸ 1575 γιὰ τοὺς εὐγενεῖς Βενετούς, ὅτι «πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς δὲν ἔχουν ἀνάμνηση τῆς εὐγενικῆς καταγωγῆς των, καὶ πάρα πολλοὶ εἶναι φτωχοὶ καὶ ἐργάζονται μὲ τὰ χέρια

τους στίς γεωργικὲς δουλειές, καὶ δὲν διατηροῦν τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ ἐπίθετο καὶ τὸ λίγο φέουδο ποὺ τοὺς ἔμεινε. Ἔχουν χάσει ἐντελῶς τὴ γνώση τῆς ἰταλικῆς γλώσσας... παρακολουθοῦν τὴ θεία λειτουργία στίς ὁρθόδοξες ἐκκλησίες, βαφτίζουν τὰ παιδιὰ τους, παντρεύονται καὶ θάφτουν τοὺς νεκροὺς τῶν σύμφωνα μὲ τὸ ὁρθόδοξο δόγμα καὶ τὰ ἑλληνικὰ ἔθιμα. Κι' αὐτοὶ εἶναι Βενέρηδες, Μπαρμπαρίγοι, Μοροζίνιδες, Μπόνιοι, Φοσκαρίνιδες, οἰκογένειες τέλεια ἑλληνικές...».

«*Molti sono, che non tengono conto della nobiltà, et assaissimi così poveri... esercitano di loro mani li esercitij rurali, non conservano altro, che il cognome et il poco feudo... Hanno del tutto persa la cognitione della lingua Italiana... et sono costretti, stando in villa o non intervenire mai ad alcun divino offitio povero alle Chiese Greche, battezar i figlioli, far li sponsaliti, et sepolir li morti secondo il rito, et costume greco; et questi sono Venieri, Barbarigi, Morosini, Boni, Foscari, famiglie in tutto greci...*» (Giacomo Foscarini, Proveditor Generale, Relazione fo 56r, Biblioteca di San Marco, Mss. Italiani, cl. VII, No 631a).

Αὐτὰ λέει ὁ ἐπίσημος ἐκπρόσωπος τῆς Βενετίας, ποὺ τοὺς εἶδε καὶ τοὺς ἔζησε.

Ἄλλωστε εἶναι ἐπίσης γνωστόν, ὅτι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς ἔμειναν στὴν Κρήτη μετὰ τὴν τουρκικὴ κατάρκτηση καὶ ἄλλαξαν ὄχι μόνο τὴν ἐθνικότητά τους ἀλλὰ καὶ τὴν πίστη τους, καὶ ἔγιναν Τοῦρκοι γιὰ νὰ μὴ χάσουν τὰ οἰκονομικά τους συμφέροντα. Μὰ μήπως δὲν συνέβη τὸ ἴδιο καὶ μὲ πολλοὺς Κρητικούς; Πρῶτος ἀπ' ὅλους ὁ ἄρχοντας Ἀλέξιος Καλέργης, ἀφοῦ ἐξασφάλισε τὰ προνόμια τοῦ οἴκου του ἔγινε περισσότερο Βενετὸς ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Βενετοὺς καὶ ἐπολέμησε στὸ πλευρὸ τους τοὺς Κρητικούς ἐπαναστάτες. Τὰ οἰκονομικά συμφέροντα κανονίζουν πολλὲς φορὲς ἀκόμη καὶ τὴν πίστη, καὶ τὸν πατριωτισμό, καὶ τὰ πάντα.

Ὁ ἀείμνηστος Ξανθουδίδης ἔζησε καὶ ἐργάστηκε κι ἐκεῖνος στὸ Ἡράκλειο, μακριὰ ἀπὸ τὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας, ποὺ ἂν τοῦ ἦταν προσιτὰ θὰ τὰ εἶχε ἀναδιφῇ, καὶ θὰ εἶχε δεῖ τὰ τόσα στοιχεῖα ποὺ ὑπάρχουν σχετικὰ μὲ τοὺς Κορνάρους, ὅποτε ἡ γνώμη του γιὰ τὸν ποιητὴ θὰ ἦταν διαφορετικὴ.

Τὸ ζήτημα ἀπασχόλησε καὶ τὸν καθηγητὴ Ἀντώνιο Γιάνναρη στὴ σχετικὴ μελέτη του γιὰ τὸν Ἑρωτόκριτο¹². Εἶχε πάρει μάλιστα ἀντίγραφο τῆς διαθήκης τοῦ Ἀνδρέα Κορνάρου, ποὺ τοῦ τὴν ἀντέγραψε τὸ 1889 ὁ ἰταλὸς Pellegrini, ὅπως μὲ πληροφόρησε ὁ φίλος κ. Μέρτζιος. Ὁ Γιάνναρης μάλιστα εἶχε τὴ γνώμη, ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ Ἑρωτόκριτου ἦταν ἓνας Βιτσέντζος Ἀνδρέου Κορνάρου, συμβολαιογράφος στὴ Σητεία, ποὺ γεννήθηκε τὸ 1486.

Ὁ Σάθας ὑποστήριξε¹³, ὅτι ποιητὴς τοῦ Ἑρωτόκριτου ἦταν ἓνας ἄλλος

¹² Ἀντ. Γιάνναρη, Περὶ Ἑρωτοκρίτου, Ἀθῆναι 1889.

¹³ Κ. Σάθας, Περὶ τοῦ ποιητοῦ τοῦ Ἑρωτοκρίτου, περιοδ. «Γλίσσος» Α', Ἀθῆναι 1868-1869, σελ. 264 ἐξ.

Βιτσέντζος Κορνάρος, κάτοικος Χάνδακος, γυιὸς τοῦ εὐγενῆ ἄρχου μισερ Ἀνδρέου, ποὺ ἀναφέρεται σὲ συμβόλαιο τοῦ 1561, τοῦ συμβολαιογράφου Σταυριανοῦ Λαγωῦ.

Στὸν ἴδιο Βιτσέντζο Κορνάρο τοῦ 1561 ἐπανερχεται τελευταῖα ὁ φίλος κ. Μέρτζιος καὶ ὑποστηρίζει σὲ δημοσίευσμά του στὴν «Καθημερινή» 27-7-1955 καὶ σὲ ἄρθρο του στὰ Κρητικά Χρονικά τὸ 1964¹⁴, ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ ποιητὴς τοῦ Ἑρωτόκριτου. Ἀπὸ ἀφορμὴ τοῦ δημοσιεύματος τοῦ Μέρτζιου ἀσχολήθηκαν σὲ σειρά ἄρθρων στὴν «Καθημερινή» τὸ 1955 ὁ καθηγητὴς Ν. Τωμαδάκης¹⁵, ὁ Λῖνος Πολίτης¹⁶ καὶ ἄλλοι ἐκφράζοντας τὴν ἀντίθεσή τους πρὸς τὴν ἄποψη τοῦ Μέρτζιου.

Τὸ 1955 ἐδημοσίευσά στὸν Θ' τόμο τῶν «Κρητικῶν Χρονικῶν» (σελ. 379-478) ἓνα πολύτιμο γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Κρήτης ἀνέκδοτο ἔγγραφο ποὺ πῆρα σὲ μικροφίλμ ἀπὸ τὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Ἀγ. Μάρκου τῆς Βενετίας (Mss. Ital. cl. VII, No 918/8392 fo 95-119). Τὴ Διαθήκη τοῦ Ἀνδρέα Τζάκομο Κορνάρο τοῦ 1611, ἐκείνη ποὺ ἤθελε νὰ δημοσιεύσει ὁ Ἀντώνιος Γιάνναρης, ποὺ ἀνέφερα προηγουμένως. Αὐτὸ μοῦ ἔδωσε ἀφορμὴ νὰ ἐρευνήσω ὅσο μοῦ ἐπιτρέπαν τὰ μέσα ποὺ διέθετα ἐδῶ, μακριὰ ἀπὸ τὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας, γιὰ τὴν οἰκογένεια γενικὰ τῶν Κορνάρων, γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ διαθέτη Ἀνδρέα Τζάκ. Κορνάρο καὶ κυρίως τοῦ ἀδελφοῦ του Βιτσέντζο. Ἐγγραψά καὶ μοῦ στείλαν ἀπὸ τὴ Βενετία γενεαλογικὰ στοιχεῖα τῆς οἰκογένειας τῶν Κορνάρων τῆς Κρήτης καὶ μὲ βάση αὐτὰ ἔκαμα τὸ Γενεαλογικὸ Δένδρο τῶν Κορνάρων, ποὺ δημοσίεψα μαζί μὲ τὴ διαθήκη στὰ «Κρητικά Χρονικά».

Σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ γενάρχης τῶν Κορνάρων τῆς Κρήτης φέρεται ὁ Ἀνδρέας Ἰωάννου Κορνάρος, τὶς ἀρχὲς τοῦ 14. αἰῶνα, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν καταγωγὴ ἀπὸ τοὺς Κορνάρους τῆς Καρπάθου. Ἀκολουθοῦν οἱ Κορνάροι 12 γενεῶν, μέχρι τὶς ἀρχὲς τοῦ 17. αἰῶνα. Στὴν οἰκογένεια τῶν Κορνάρων συνηθισμένα βαπτιστικὰ ὀνόματα ἦταν τὰ: Ἀνδρέας, Βιτσέντζος, Τζάκομο, Φραγκίσκος. Τὸ ὄνομα Βιτσέντζος ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἀπαντᾶται ἑξὶ φορές. Ὁ Βιτσέντζος γυιὸς τοῦ Φραγκίσκου τοῦ 1486. Αὐτὸν θεωρεῖ ὁ Γιάνναρης ὡς ποιητὴν τοῦ Ἑρωτόκριτου.

Ὁ Βιτσέντζος, πέμπτος γυιὸς τοῦ Ἀνδρέα καὶ ἀδελφὸς τοῦ Τζάκομο, τῆς 9ης γενεᾶς ἐγεννήθηκε τὸ 1553. Αὐτὸς εἶναι ὁ Βιτσέντζος Κορνάρος, τοῦ συμβολαίου τοῦ 1561, ποὺ πιστεύει ὁ Μέρτζιος ὅτι εἶναι ὁ ποιητὴς τοῦ Ἑρωτόκριτου.

Ὁ Βιτσέντζος τῆς 10 γενεᾶς, πέμπτος γυιὸς, ὑστερότοκος, τοῦ Τζάκομο, ἀδελφὸς τοῦ Ἀνδρέα τοῦ συντάκτη τῆς διαθήκης. Οἱ ἄλλοι τέσσερις Βιτσέντζοι εἶναι τῆς ἐπόμενης, τῆς 11ης, γενεᾶς. Αὐτὸ ἔχει σημασία. Ὁ προηγούμενος Βι-

¹⁴) Κ. Μέρτζιου, Βιτσέντζος Κορνάρος - Ἑρωτόκριτος, «Κρητ. Χρονικά» ΙΗ', 142 ἑξ.

¹⁵) «Καθημερινή» 18 καὶ 29-6-1955, 29-7-1955.

¹⁶) «Καθημερινή» 30-8-1959.

τσέντζος, πού πιστεύομε πὼς εἶναι ὁ ποιητὴς τοῦ Ἑρωτόκριτου, ἀπέκτησε φήμη καὶ τιμῶντας τον οἱ συγγενεῖς του ἔδιδαν τὸ φημισμένο πιά ὄνομά του στὰ παιδιὰ των. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς τοὺς Βιτσέντζους, γυιὸς τοῦ Ἀνδρέα ἀπὸ τὸν κλάδο τοῦ Νικολάου, εἶναι ὁ συμβολαιογράφος τῆς Σητείας, πού ἀναφέρει ὁ Ξανθουδίδης.

Ὁ Βιτσέντζος Τζάκομο Κορνάρος, εἶναι ἀδελφὸς τοῦ διαθέτη Ἀνδρέα, πού ἦταν ἱστορικὸς καὶ ποιητής. Ἐχει γράψει ὀγκώδη, σπουδαιότατη Ἱστορία τῆς Κρήτης (Historia di Candia), πού βρίσκονται πολλὰ ἀντίγραφα της στὶς Βιβλιοθήκες τῆς Βενετίας, ἀνέκδοτη μέχρι σήμερα. Ἐπὶ πλεόν ἦταν καὶ ποιητής. Ἐγγραψε πολλὰ ποιήματα στὰ ἑλληνικά, στὰ ἰταλικά καὶ στὰ λατινικά. Ὁ μοναχὸς Ἀγάπιος Λάνδος ἀναφέρει στὸ βιβλίο του «Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία» ὅτι ἦταν γραμματικὸς τοῦ αὐθέντη του Ἀνδρέα Κορνάρου καὶ τοῦ ἔγγραφε τὰ ποιήματά του στὰ ἑλληνικά, γιατί ἦταν γραμματισμένος πολλά, ὅχι μόνον εἰς τὴν ἰταλικὴν γλῶσσαν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν.

Ὁ ἄλλος ἀδελφὸς του, ὁ καβαλιέρος Τζουάνε - Φραγκῖσκος, πῆγε στὴ Βενετία ἀμπασαντόρος τῶν ἀποίκων τὸ 1599. Μὲ διάταγμα τῆς Βενετικῆς Γερουσίας τοῦ ἐδόθη ὁ τίτλος τοῦ ἱππότη.

Συνεπῶς ὁ Βιτσέντζος ἀνῆκε σὲ οἰκογένεια μορφωμένων Βενετοκρητικῶν. Ὁ Βιτσέντζος παντρεύτηκε καὶ τὸ 1611 ἀναφέρονται στὴ διαθήκη τοῦ ἀδελφοῦ του οἱ δυὸ κόρες πού ἀπόκτησε, ἡ Ἐλενέτα καὶ ἡ Κατεροῦτσα, στὶς ὁποῖες ὁ θεῖος τους Ἀνδρέας, ἐδώρησε, στὴν Ἐλενέτα τὸ φέουδὸ του στὸ χωριὸ Ζωφόρους Πεδιάδας καὶ στὴν Κατεροῦτσα ἐδώρησε μέρος ἀπὸ τὸ φέουδὸ του στὸ Θραψανὸ Πεδιάδας. Αὐτὸ συμφωνεῖ μὲ τὸ στίχο τοῦ Ἑρωτόκριτου:

Στὸ Κάστρον ἐπαντρεύτηκε σὰν ἀρμηνεύ' ἡ φύση.

Ὁ Βιτσέντζος Τζάκομο Κορνάρος, ἦταν βέβαια Βενετός, ἀλλὰ μόνο κατὰ τὸ ὄνομα καὶ χάρη στὰ φεουδαλικά του δικαιώματα καὶ προνόμια. Ἀλλὰ γόνος τῆς 10ης γενιᾶς τῶν Κορνάρων, πού ζοῦσε ἡ οἰκογένειά του αἰῶνες ἀνάμεσα στοὺς Κρητικούς, μὲ συμφέροντα πέρα γιὰ πέρα κρητικά, εἶχε γίνει καὶ ὁ ἴδιος βέρος Κρητικός. Ἡ Κρητικὴ γλῶσσα καὶ μάλιστα τῆς κεντροανατολικῆς Κρήτης, ἦταν ἡ μητρικὴ του γλῶσσα καὶ ἡ σκέψη καὶ ἡ νοοτροπία του ἦταν γνήσια κρητικὴ. Ὑπάρχουν ἄλλωστε ἅπειρα παραδείγματα ξένων πού ἤλθαν στὴν Κρήτη καὶ τὰ παιδιὰ τους πού γεννιοῦνται ἐδῶ γίνονται Κρητικοὶ σὲ ὅλα τους. Ἡ Κρήτη ἔχει τὴ μεγάλη δύναμη νὰ ἀφομοιώνει κάθε τι πού θὰ πέσει ἐπάνω της, εἴτε ἀνθρώπος εἶναι εἴτε φυτό.

Ὁ Βιτσέντζος, οἰκονομικὰ ἀνεξάρτητος, θὰ εἶχε σπουδάσει καὶ θὰ ἦταν ἐξ ἴσου γνώστης τῆς ἰταλικῆς λογοτεχνίας, ὅσο καὶ τῆς ἑλληνικῆς. Ὁ ἀδελφὸς του Ἀνδρέας εἶχε πλουσιότατη βιβλιοθήκη ἀπὸ βιβλία θεολογικά τῆς Ὁρθόδοξης καὶ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἱστορικά, λαϊκῆς ποίησης, ρητορικῆς κλπ. κλπ. Ἀπὸ τὰ βιβλία αὐτὰ ἀφίνει στὸν ἀδελφὸ του Βιτσέντζο νὰ διαλέξει ἐκεῖνα πού θέλει. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ Βιτσέντζος ἦταν πολὺ ἐγγράμματος.

Ὁ Ἀνδρέας Κορνάρος ἦταν ἀνεξίτητος. Στὴ διαθήκη του ἀφίνει κληρο-

δοτήματα σέ ἐκκλησίες καί μοναστήρια τόσο καθολικῶν ὅσο καί ὀρθοδόξων ἀδιάκριτα. Ἀνάμεσα στ' ἄλλα ἀφίνει καί 100 ὑπέρπυρα γιά νά γίνει μιὰ εἰκόνα τῆς Κοίμησης τῆς Θεοτόκου γιά τήν ἐκκλησία τῆς Παναγίας τῆς Πηγαδιώτισσας στό χωριό Θραψανό, πού ἦταν φέουδó του.

Ὅλα αὐτά μέ ὀδήγησαν στή σκέψη, ὅτι ὁ ποιητής τοῦ Ἐρωτόκριτου πρέπει νά εἶναι ὁ Βιτσέντζος Κορνάρος, ὁ γυιός τοῦ Τζάκομο καί ἀδελφός τοῦ ἱστορικοῦ Ἀνδρέα.

Ἡ δημοσίευση τῆς διαθήκης τοῦ Ἀνδρέα Τζάκομο Κορνάρο καί ἡ γνώμη μου, ὅτι ὁ ἀδελφός του Βιτσέντζος εἶναι ὁ ποιητής τοῦ Ἐρωτόκριτου ἔδωσαν ἀφορμή νά ἀνακινήθῃ καί πάλι τὸ ζήτημα τοῦ ποιητῆ τοῦ Ἐρωτόκριτου. Ὁ Στυλιανὸς Ἀλεξίου σέ ἄρθρο του στὸν 11^ο τόμο τῶν Κρητικῶν Χρονικῶν¹⁷ ἐξετάζει διεξοδικὰ τὸ θέμα καί δὲν ἀπορρίπτει τὴ γνώμη, ὅτι ὁ Βιτσέντζο Τζάκομο Κορνάρο εἶναι ὁ ποιητής τοῦ Ἐρωτόκριτου. Ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Λίνος Πολίτης σέ ἄρθρο του στὴν Καθημερινή τὸ 1955 δὲν παραδέχεται τὴν ἀποψη αὐτή.

Τελευταία, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1968 ὁ νέος καθηγητὴς Νίκος Παναγιωτάκης ἀπὸ τὸ Ἡράκλειο, γνωστὸς διεθνῶς γιά τὶς μελέτες του σέ θέματα Κρητολογίας, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀπασχοληθῇ μέ τὸ θέμα τῆς Ἀκαδημίας τῶν Στραβαγκάντι (Stravaganti) τοῦ Χάνδακα, δηλαδὴ μιὰ Ἑταιρία Ποιητῶν καί Λογίων, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, πῆγε στὴ Βενετία καί ἐρεῦνησε τὰ διάφορα Ἀρχεῖα. Μὲ τὴν ἐρευνα αὐτὴ βρῆκε σπουδαιότατα στοιχεῖα, ἄγνωστα μέχρι σήμερα, σχετικὰ μέ τὸ πρόσωπο τοῦ ποιητῆ τοῦ Ἐρωτόκριτου.

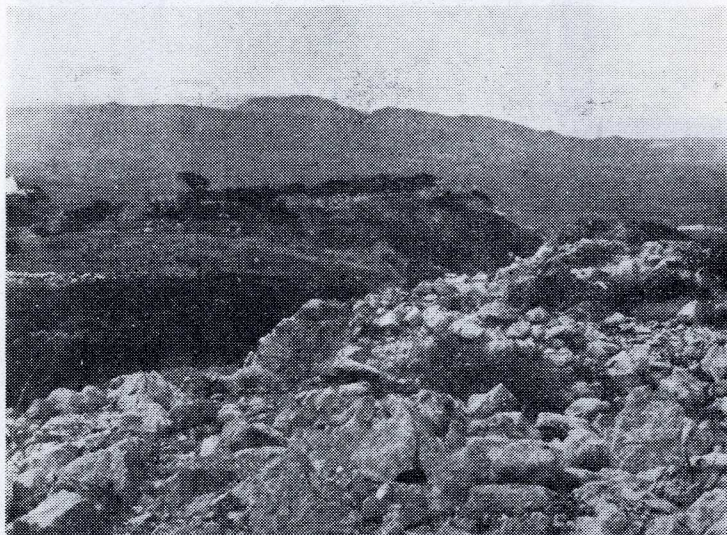
«Τὸ ἐντυπωσιακότερον τῶν νέων εὐρημάτων, λέει ὁ Παναγιωτάκης, εἶναι ἡ ἀνεύρεσις ἰταλικῶν ποιητικῶν συνθέσεων τοῦ Κρητὸς εὐγενοῦς καί μέλους τῆς Ἀκαδημίας τῶν Στραβαγκάντι τοῦ Χάντακα Βιτσέντζο Κορνάρο. Τὰ εὐρεθέντα ποιήματα τοῦ Βιτσέντζου καθιστοῦν νῦν πιθανοτάτην τὴν ταύτισιν τοῦ εὐγενοῦς τούτου πρὸς τὸν ποιητὴν τοῦ Ἐρωτοκρίτου, τὴν ὁποίαν εἶχε προτείνει δι' εὐφρῶν συσχετισμῶν καί συλλογισμῶν, ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει ἀνεπαρκῶν ἐνδείξεων ὁ Στέργιος Σπανάκης. Εἰς τὸν γράφοντα (δηλαδὴ εἰς τὸν Νίκον Παναγιωτάκη) ἐλάχιστα ἀμφιβολίαι ἀπομένουν πλέον περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς ταυτίσεως».

Ὡστε ὁ Κορνάρος ἐκεῖνος, πὺν ὑπέθεσα ὅτι ἦταν ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτόκριτου ἔχει γράψῃ καί ἄλλα ποιήματα στὰ ἰταλικά, πὺν σημαίνει ὅτι ἤξερε τέλεια καί τὴν ἰταλικὴ γλῶσσα.

Στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης, πὺν σώζεται στὴ Βενετία, ὑπάρχει τὸ βιβλίον γεννήσεων, βαπτίσεων καί γάμων τῶν εὐγενῶν Βενετῶν τῆς Κρήτης. Στὸ βιβλίον αὐτό, πὺν εἶναι ἓνα ἀληθινὸ μητρώον οἰκογενειακῆς καταστάσεως, πρὶν τοσούτους αἰῶνες, ἀναγράφεται, ὅτι ὁ Βιτσέντζος Κορνάρος, γυιὸς τοῦ Τζάκομο, γεννήθηκε στὶς 26 τοῦ Μάρτη τοῦ 1553 στὸ χωριὸ Τραπεζόντα τῆς Σητείας. Τὸ

¹⁷) Στυλ. Ἀλεξίου, Ἡ διαθήκη τοῦ Κορνάρου καί ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκρίτου, «Κρητ. Χρονικά», ΙΑ', σ. 49 ἐξ.

χωριὸν *Τραπεζόντα* ἦταν νοτιοανατολικά τῆς Σητείας, ἀνάμεσα στοὺς συνοικισμοὺς Πειρᾶ καὶ Ζαχαρίνου, ὅπου σώζεται σήμερα τὸ τοπωνύμιον, τὰ εἱρεῖπια τοῦ χωριοῦ καὶ ἡ ἐκκλησία. Τὸ 1414 ἀναφέρεται ὅτι 880 οἰκογένειες Χριστιανῶν ἀπὸ τὴν *Τραπεζούντα* ἔφυγαν ἀπὸ τὸν τόπον τους, γιατί δὲν ὑπέφεραν τὶς καταπίσεις τῶν Τούρκων. Οἱ Βενετικὲς ἀρχαὶ τοὺς δέχτηκαν καὶ μερικοὺς ἀπ' αὐτοὺς ἐγκαταστήσαν ἐδῶ καὶ ἱδρυσαν τὸ χωριό, ὅπως ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας συνέ-

Τραπεζόντα. Τὰ πιθανὰ εἱρεῖπια τῆς ἔπαυλης τῶν Κορνάρων.

βη μὲ τὴ Νέα Ἀλικαρνασσό. Τὸ χωριὸν ὅμως καταστράφηκε τὸ 1538 ἀπὸ τὸ Μπαρμπαρόσα καὶ τὸ 1648 τὸ κατέστρεψαν τελείως οἱ Τούρκοι ἐπιδρομεῖς.

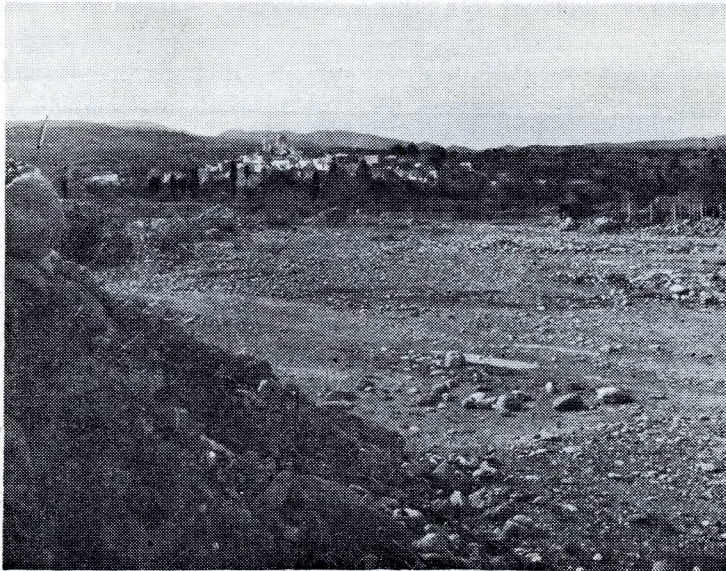
Ὡς φαίνεται καὶ τὸ χωριὸν *Τραπεζόντα* ἦταν φέουδο τῶν Κορνάρων. Ὁ Ἀγδρέας ἀναφέρει στὴ διαθήκη του ὅτι οἱ γονεῖς του, καὶ συνεπῶς καὶ τοῦ Βιτσέντζο, εἶναι θαμένοι στὸ χωρὸν Πισκοκέφαλον, ποὺ ἀσφαλῶς ἀνῆκε καὶ αὐτὸ στὴν οἰκογένειά των.

Ὁ Βιτσέντζος ἔμεινε στὴ Σητεία μέχρι τὸ 1587. Τότε, σὲ ἡλικία 34 ἐτῶν, παντρεύτηκε τὴ Μαριέτα Ζένο, καὶ ἐγκαταστάθηκε στὸ Χάνδακα. Εἶχε μεγάλη περιουσία καὶ στὴ Σητεία καὶ στὸ Μεγάλον Κάστρο.

Τὸ 1593, ποὺ ἐμάστιζε τὸ Χάνδακα ἡ μεγάλη πανούκλα, ποὺ μὲ ἀνατριχιαστικὲς λεπτομέρειες περιγράφει στὴν ἔκθεσή του ὁ Φίλιππος Πασκουαλίγκο, τὴν ὁποία δημοσίεψα στὸν 3 τόμον τῶν Μνημείων τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας, ὁ Βιτσέντζος Κορνάρος βρισκόταν στὸ Χάνδακα, ἀφροῦ στὶς 3 τοῦ Ἀπρίλη τοῦ 1593 ὑπογράφει ὑπὸ τὴν ἰδιότητά του ὡς ἀβογκαντόρ ντὶ Κομούνε (avogador di Comune), δηλαδὴ εἰσαγγελέας, γιὰ τὴ γέννηση ἀρσενικοῦ παιδιοῦ Βενετοῦ εὐγενοῦς τοῦ Χάνδακα. Τὰ χρόνια αὐτὰ τῆς τρομερῆς ἐπιδημίας ἐχρημάτισε καὶ *Proveditor alla sanità*, δηλαδὴ προβλεπτής Ὑγείας, καὶ ὑπὸ τὴν ἰδιότητά του αὐτὴ τὸ 1596 τὸν ἐγνώρισε ὁ Ἀγγλος περιηγητὴς Fynes Morison, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει

στό ταξιδιωτικό του βιβλίο τὴ συνάντησιν αὐτὴ¹⁸. Ὁ Βιτσέντζος Κορνάρος ἀπόκτησε ἀπὸ τὸ γάμο του δυὸ κόρες, ὅπως ἀνέφερα, τὴν Κατεροῦτσα καὶ τὴν Ἑλενέτα. Ἡ Κατεροῦτσα παντρεύτηκε τὸν εὐγενῆ Μιχαὴλ Ντεμέτζο στὴ Σητεία τὸ 1616 καὶ ἡ Ἑλενέτα παντρεύτηκε τὸ 1617 τὸ Μάρκο Ντάντολο στὸ Χάνδακα.

Ὁ Βιτσέντζος Κορνάρος ἀπέθανε σὲ ἡλικία 60 ἐτῶν τὸ 1613. Ἀσφαλῶς, λοιπόν, ἡ σύνθεσις τοῦ Ἑρωτόκριτου ἔγινε τὶς τελευταῖες δεκαετηρίδες τοῦ 16ου

Πισκοκέφαλο. Γενικὴ ἀποψη.

αἰώνα, δηλαδὴ γύρω στὰ 1585 - 1600, στὴν ἀκμὴ τῆς δραστηριότητάς του. Μᾶλλον ὅμως πιστεύω, ὅτι ἔγραψε τὸν Ἑρωτόκριτο πρὶν ἀπὸ τὸ 1587, δηλαδὴ πρὶν φύγει ἀπὸ τὴ Σητεία, ἀφοῦ λέει ὁ ἴδιος :

*στὴν Στεῖαν ἐγεννήθηκε στὴ Στεῖαν ἐνεθράφη
ἐκεῖ ἤκαμε καὶ κόπιασε ἐτοῦτα ποῦ σᾶς γράφει.*

Ἐκεῖ. Δηλαδὴ στὴ Στεῖα.

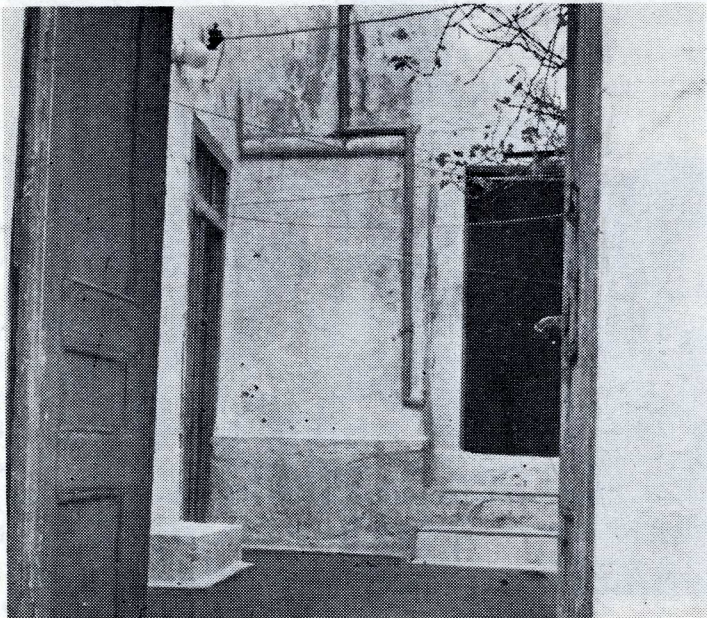
Καταρρέουν συνεπῶς οἱ τόσες σοφὲς μελέτες καὶ ὑποθέσεις σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες ὁ Ἑρωτόκριτος ἔγραψε τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰώνα, δηλαδὴ γύρω στὰ 1630 - 1650, τὰ χρόνια τῆς πολιορκίας τοῦ Χάνδακα.

Παρόμοια παραμῦθια εἶχαν γραφεῖ ἀπὸ πολλοὺς σοφοὺς καὶ γιὰ τὸ ἄλλο μεγάλο τέκνο τῆς Κρήτης, τὸ Δομίνικο Θεοτοκόπουλο, τὰ ὁποῖα διέλυνε σὰν τὰ ἀνοιξιάτικα σύννεφα τὸ ἀδιάψευστο ντοκουμέντο, μὲ τὴν ὑπογραφή τοῦ ἴδιου

¹⁸) Βλ. Νικ. Μ. Παναγιωτάκη, Ἑρευναι ἐν Βενετίᾳ, «Θησαυρίσματα» περιοδικὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν, τόμ. 5, σ. 76. Βλ. καὶ Democratia Hemmerdinger Iliadou, La Crète, sous la domination vénitienne et Turquie, «Studi Veneziani» vol. IX, 1967, p. 587.

τοῦ Μενέγο Θεοτοκόπουλου, πού ἀνακοίνωσε ὁ Μέρτζιος σιτὸ Πρῶτο Κρητολογικὸ Συνέδριο τὸ 1961.

Οἱ δυὸ αὐτὲς περιπτώσεις πού ἀφοροῦν δυὸ ἀπὸ τὰ ἐπιφανέστερα τέκνα τῆς Κρήτης, δείχνουν πόσο ἐπιβάλλεται ἡ συστηματικὴ ἀναδίφηση τῶν σπουδαιότητων γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ τόπου μας κωδίκων τῶν Ἀρχείων τῆς Βενετίας. Οἱ διάφοροι ὀργανισμοὶ τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης τῆς Κρήτης, ἡ Ἐκκλησία τῆς

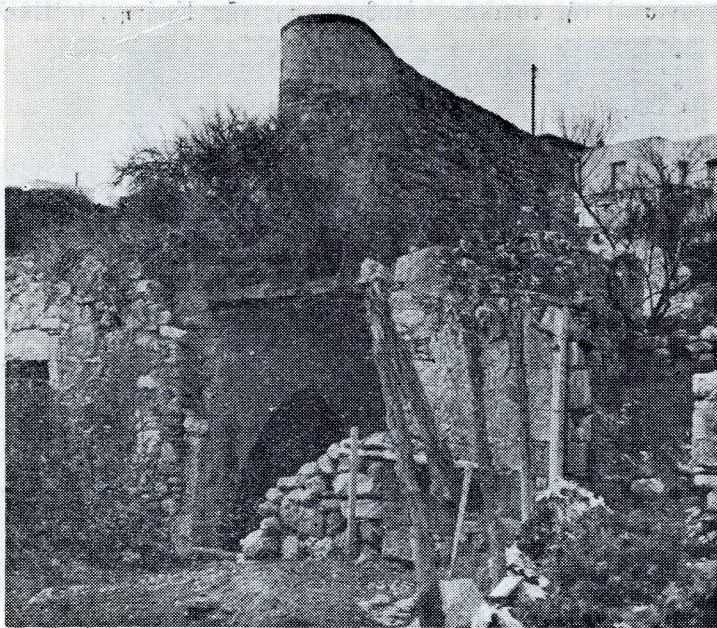
Πισκοκέφαλο Σητείας. Τὸ σπίτι τῆς οἰκογένειας
τῶν Κορνάρων.

Κρήτης καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ Κράτος πρέπει νὰ ἐπιδείξουν περισσότερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ δημοσίευση τῶν σπουδαιότερων τουλάχιστον ἱστορικῶν στοιχείων, πού ὑπάρχουν στὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας καὶ σιτὸ Τουρκικὸ Ἀρχεῖο Ἡρακλείου γιὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας. Δὲν ὑπάρχει ἄλλο τμῆμα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικράτειας, ὅπως ἡ Κρήτη, πού νὰ διασώζονται μέχρι σήμερα γραπτὰ ἀδιάψευστα μνημεῖα τῆς ἱστορίας του ἐπὶ αἰώνων. Στὴ Βενετία ὑπάρχουν ἔγγραφα πού ἀναφέρονται σὲ γεγονότα σιτὴν Κρήτη τοῦ 1271! Ὅ,τι ἔχει γίνεи μέχρι σήμερα σιτὸν τομέα αὐτὸ ἔχει γίνεи ἀπὸ ξένους καὶ μερικοὺς Ἑλληνες, καὶ ὀφείλεται ἀποκλειστικὰ σιτὴν ἀτομικὴ τους πρωτοβουλία.

Ὁ μεγαλύτερος ἀδελφὸς τοῦ Βιτσέντζου, ὁ Ἀνδρέας, γεννήθηκε σιτὴς 29 τοῦ γενάρη τοῦ 1547, κατὰ τὴ βενετσάνικη χρονολογία, δηλαδὴ τὸ 1548 (τὸ ἔτος τῶν Βενετῶν ἀρχίζει τὴν 1 τοῦ Μάρτη), σιτὸ χωριὸ Τραπεζόντα καὶ ἐκεῖνος. Παντρεύτηκε τὸ 1570, δηλαδὴ 22 χρονῶν τὴν Ἀνεζίνα Ζένο¹⁹, ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν

¹⁹) Βλ. Ν. Παναγιωτάκη, ὁ. π. σ. 75. Ἡ οἰκογένεια Zeno, ἢ Zen, Τζένο—σημερινὸ ἐπώνυμο Τζένιος, Τζενάκης σιτὸ Τζερμιάδω Λασιθίου—εἶχε τὰ φέουδά της σιτὸ

ἀπόκτησε παιδιά. Ὑστερα ἀπὸ 15 χρόνια πέθανε καὶ ξαναπαντρεύτηκε, τὴν Κορνηλία, πάλι ἀπὸ τὴν οἰκογένεια Ζένο, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἀπ' αὐτὴ ἀπόκτησε παιδιά. Εἶχε τεράστια περιουσία ἀπὸ κληρονομιά τῶν γονέων του, ἀπὸ προῖκα καὶ ἀπὸ ἀγορές, πὺν ἔκανε ὁ ἴδιος τόσο στὴ Σητεία ὅσο καὶ στὸ Μεγάλο Κάστρο. Ἀπὸ τὸ 1573, δηλαδὴ 14 χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸ Βιτσέντζο, ἐγκαταστάθηκε μόνιμα στὸ

Πισοκοκέφαλο. Ὁ μύλος τῶν Κορνάρων.

Χάνδακα, ὅπου ἀναδείχτηκε ἐκπρόσωπος τῶν Βενετῶν φεουδαρχῶν. Ἀπέθανε στὸ Χάνδακα τὸ 1616 ἢ 1617 σὲ ἡλικία 68 ἢ 69 χρονῶν.

Ὁ Ἀνδρέας δὲν ἀσχολοῦνταν μόνον μὲ τὴ διαχείριση τῆς τεράστιας περιουσίας του ἀλλὰ ἐθεράτευε καὶ τὶς Μοῦσες. Ἦταν ἀπὸ τοὺς λίγους μορφωμένους Βενετοκρητινοὺς. Ὁ διαπρεπέστερος τῶν λογίων, μὲ σπουδαιότατη πνευματικὴ ἐράση, γνώστης τῆς Κρητικῆς διαλέκτου, τῆς ἰταλικῆς καὶ τῆς λατινικῆς, ἀφοῦ ἔγραφε ποιήματα καὶ στίς τρεῖς γλῶσσες²⁰ καὶ εἶχε σπουδαία βιβλιοθήκη. Ἰδρυσσε

Μεραμπέλο. Φαίνεται ὅτι μέλη τῆς οἰκογένειας Ζεν εἶχαν ἐξελληνιστεῖ. Ὁ πρῶτος ἡγούμενος τῆς ὁρθόδοξης μονῆς τῆς Ἀγίας Τριάδος στὸ Ἀρέτι Μεραμπέλου, πὺν ἰδρύθηκε τὸ 1600 (Χριστ. Κρήτη, Α, 3) Ἰωσήφ Τζῆς ἀνῆκε σ' αὐτὴ τὴν οἰκογένεια. Ἄν οἱ σύζυγοι τοῦ Ἀνδρέα Κορνάρου ἀνῆκαν στὴν οἰκογένεια Ζεν τοῦ Μεραμπέλου, πὺν εἶναι τὸ πιθανότερο (γιατὶ ὑπῆρχε καὶ ἄλλη οἰκογένεια Ζεν στὰ Χανιά) ἐνδέχεται νὰ ἀνῆκαν στὸ ὁρθόδοξο δόγμα (βλ. Σ. Σπανάκη, Ἡ διαθήκη τοῦ Ἀνδρέα Κορνάρου, Κρητ. Χρον. Θ', 547).

²⁰ Ὁ Ἀγάπιος (Λάνδος) μοναχός, πὺν ὑπῆρξε γραμματικός του, ἀναφέρει στὸ βιβλίον του «Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία», (Ἀθῆναι 1908, σ. 478, 479), ὅτι ἔγραφε ποιήματα διατὶ ἦτον γραμματισμένος πολλά, οὐ μόνον εἰς τὴν Ἰταλικὴν γλῶσσαν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐλληνικὴν. (βλ. καὶ Σ. Σπανάκη, Ἡ διαθήκη κλπ., ὁ. π. σ. 461).

τὴν Ἀκαδημία τῶν Στραβαγκάντι στὸ Χάνδακα, σπουδαῖο πνευματικὸ σωματεῖο τῆς ἐποχῆς, ποὺ συγκέντρωσε τὴν πνευματικὴ κίνησι τῆς Κρήτης καὶ κυρίως τοῦ Χάνδακα, τὴν περίοδο ποὺ ἀναπτύχθηκε ἡ Κρητικὴ Λογοτεχνία καὶ ὑπῆρξε πρόεδρος τῆς. Ἦταν ποιητὴς καὶ ἔγραψε πολλὰ ποιήματα καὶ στὰ ἰταλικά καὶ στὰ ἑλληνικά ἀλλὰ καὶ στὰ λατινικά ποὺ σώζονται στὸ Museo Correr καὶ στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Ἀγίου Μάρκου. Τὰ ποιήματά του εἶναι ἐρωτικά, ἐγκωμιαστικά μὲ τὸν τίτλο *Rime* (κώδικες 274 καὶ 275 Μουσείον Κορέρ). Ὁ κώδικας 276 τοῦ Μουσείου Κορέρ καὶ 260 καὶ 455 τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης, περιέχουν πάνω ἀπὸ 1000 ποιήματα τοῦ Ἀνδρέα, θρησκευτικοῦ περιεχομένου. Ὁ κώδικας 174 τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης ἀποτελεῖ μέγα ποιητικὸ ἀνθολόγιον μὲ 480 φύλλα καὶ περιέχει πάνω ἀπὸ 2000 ποιήματα τοῦ Ἀνδρέα Κορνάρου, στὰ ἰταλικά καὶ μερικὰ λατινικά. Τὸν Ἀνδρέα ἀναγνώριζαν ὅλοι οἱ Κρητικοὶ σὰν τὸν πιὸ διάσημο ποιητὴ τῆς Κρήτης.

Ἀλλὰ τὸ πιὸ σπουδαῖο ἔργο του εἶναι ἡ *Historia Candiana*. Εἶναι σπουδαιότατο ἔργο μεγίστου ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴν Κρήτη. Στὴ Βενετία ὑπάρχουν 16 χειρόγραφα ἀντίγραφα τῆς, ποὺ τονίζουν τὴ σπουδαιότητα ποὺ εἶχε ἐκείνη τὴν ἐποχή. Ἀποτελεῖ τὴν πρώτη ἀρχαιολογική, ἱστοριοπολιτικὴ καὶ φυσιογεωγραφικὴ περιγραφή τῆς Κρήτης.

Ὁ Βιτσέντζος, μικρότερος ἀδελφὸς τοῦ Ἀνδρέα κατὰ πέντε χρόνια, ἀνατράφηκε καὶ ἐμεγάλωσε μέσα σ' ἐκεῖνο τὸν κύκλο τῶν διανοουμένων, τῶν ὁποίων ἡ κορυφὴ ἦταν ὁ ἀδελφός του. Φυσικὸν ἦταν συνεπῶς νὰ ἀσχολεῖται καὶ ἐκεῖνος μὲ τὰ γράμματα καὶ μὲ τὴν ποίηση, καὶ ἔγραψε καὶ ἐκεῖνος ποιήματα, ποὺ σώζονται στοὺς κώδικες ποὺ εἶπα προηγουμένως.

Καὶ ὁ Ἀνδρέας καὶ ὁ Βιτσέντζος ἐγνώριζαν καὶ μιλοῦσαν τὴν Κρητικὴ διάλεκτο σὰν μητρικὴ τους γλῶσσα. Ὁ Παναγιωτάκης εἶδε γραπτὰ τοῦ Βιτσέντζο σὲ καθαρὴ, ἀβίαστη κρητικὴ διάλεκτο²¹. Ἦξερε βέβαια καὶ τὰ ἰταλικά, ἀφοῦ ἔγραφε ποιήματα στὴ γλῶσσα αὐτή, ἀλλὰ ἀντιμετώπιζε δυσκολίες καὶ ζητοῦσε τὴ βοήθεια τοῦ Ἀνδρέα. Αὐτὸ σημαίνει πὼς ἐχειριζότανε πιὸ ἀνετα τὴν κρητικὴ διάλεκτο.

Ὑστερα ἀπὸ τὰ νέα αὐτὰ στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὸν Ἀνδρέα καὶ τὸν Βιτσέντζο Κορνάρου, νομίζω, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ Ἑρωτόκριτου, ποὺ ἐγαλούχισε ποιητικὰ γενεὲς πολλές, ὄχι μόνο τῆς Κρήτης ἀλλὰ καὶ ὅλης τῆς Ἑλλάδας, εἶναι ὁ Βενετοκρητικὸς Στειακὸς Βιτσέντζος Κορνάρου τοῦ Τζάκομο, ποὺ γεννήθηκε στὸ χωριὸ Τραπεζόντα τὸ 1553.

Πρὶν κλείσω τὸ παρὸν πρῆπει, νομίζω, νὰ σημειώσω καὶ κάτι ἄλλο ποὺ σχετίζεται μὲ τὴ Σητεία.

²¹) *Ἠτύχησα νὰ ἀνέρω δύο τοιαῦτα ἑλληνικά κείμενα τοῦ Βιτσέντζου, γεγραμμένα εἰς καθαρὰν καὶ ἀβίαστον κρητικὴν διάλεκτον, ἀπηλλαγμένην μάλιστα τῆς συνήθους ψευδολογιότητος τῶν νοταριακῶν πράξεων... Τὰ κείμενα ταῦτα μαρτυροῦν κατὰ τρόπον ἀδιαμφισβήτητον ὅτι ὁ Βιτσέντζος ἐχειρίζετο τὴν ἑλληνικὴν ὡς μητρικὴν γλῶσσαν.* (Βλ. Ν. Παναγιωτάκης, "Ἐρευναι κλπ. δ. π. σ. 77).

Στὴ Σητεία, τὴν περίοδο τῆς Βενετοκρατίας, ὑπῆρχε μιὰ οἰκογένεια Ἑβραίων μὲ τὸ ἐπίθετο *Σαλαμὸν* ἢ *Σολομὸν* καὶ *Σαλαμόνις Περιβάλε*. Ἡ οἰκογένεια αὕτη, γιὰ νὰ ἀποκτήσει τὸ δικαίωμα νὰ ἔχει ἀκίνητα στὴν Κρήτη, δικαίωμα ποὺ δὲν τὸ εἶχαν οἱ Ἑβραῖοι, ἀσπάστηκε τὸν Χριστιανισμό καὶ ἔτσι ἀποκτήσε ἀκίνητη ἰδιοκτησία στὴ Σητεία. Μέλη αὐτῆς ἀναφέρονται ὡς φεουδάρχες ποὺ πέρνουν μέρος στὶς Μόστρες τοῦ ἱππικοῦ τῶν φεουδαρχῶν. Τὸ 1582, ὅταν ἔγινε ἡ ἐπιθεώρηση τοῦ ἱππικοῦ τῶν φεουδαρχῶν τῆς Σητείας ἀπὸ τοὺς συνδίκους *Zuanne Gritti* καὶ *Giulio Garzoni* παρουσιάστηκαν μὲ τὰ ἀλογάτους, ἀνάμεσα στοὺς τόσους Κορνάρους φεουδάρχες τῆς Σητείας καὶ τρεῖς Σαλομόν, οἱ:

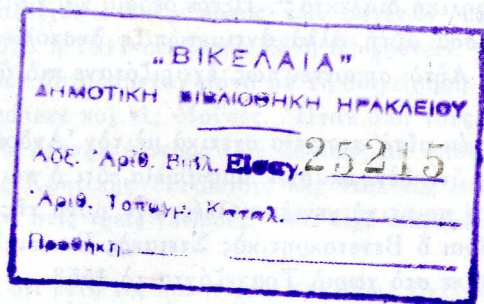
1) Τζουάνε Σαλαμὸν τοῦ Πιέρο.

2) Πιέρο Σαλαμὸν τοῦ Τζουάνε.

3) Μάρκο Σαλαμὸν τοῦ Τζουάνε.

Τὰ βαπτιστικά αὐτὰ ὀνόματα Μάρκο, Πιέρο, Τζουάνε εἶναι τὰ βαπτιστικά ὀνόματα ποὺ ἐναλλάσσονται καὶ στὸ οἰκογενειακὸ δένδρο τῶν Σολομῶν τῆς Ζακύνθου²².

Αὐτὸ μᾶς κάνει νὰ ὑποθέσουμε τὴ σχέση τῆς Στειακῆς οἰκογένειας τῶν Σολομῶν μὲ τὴ Ζακυνθινὴ οἰκογένεια τοῦ Ἑθνικοῦ μας ποιητῆ. Οἱ Σολομοὶ τῆς Σητείας ἐγκαταστάθηκαν στὸ Χάνδακα, ὅπως καὶ οἱ Κορνάροι καί, μετὰ τὴν κατάκτηση τοῦ Μεγάλου Κάστρου ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἔφυγαν καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴ Ζάκυνθο. Σχετικὰ ἔχουν γραφεῖ πολλὰ καὶ ἔχει διαπιστωθεῖ ὅτι ὁ Ἑθνικὸς ποιητὴς Διονύσιος Σολομὸς ἔλκει τὴν καταγωγὴ ἀπὸ τὴν Κρήτη. Ἀλλὰ ἀρχικὴ πατρίδα τῶν Σολομῶν αὐτῶν ἦταν ἡ Σητεία, ἡ ἐπαρχία τῶν ποιητῶν.

²²) Βλ. Στ. Σπανάκη, Ἡ οἰκογένεια τῶν Σολομῶν τῆς Κρήτης, Κρητ. Χρονικά, ΙΒ', 415 ἐξ.

